

Vicenç Ruiz Gómez, *Alous, franqueses i moneta: els instruments del poder feudal al castrum Terracie (Terrassa, segles X i XI)*. Treball de recerca de doctorat dirigit pel doctor Antoni Virgili, Universitat Autònoma de Barcelona, desembre 2000.

Localització: Biblioteca d'Humanitats de la UAB, dipòsit.

L'objectiu d'aquest treball de recerca ha estat identificar els instruments de gestió de renda que els magnats feudals feren servir al *castrum Terracie*, més o menys l'actual Terrassa, al llarg dels segles X i XI. Alous, franqueses i *moneta* emmascaren el violent procés de subversió del treball pagès, de reorganització de zones de residència i de canvis en el sistema de parentiu, tot transformant-lo en un conjunt d'unitats homogènies que permeten mesurar l'acumulació de riquesa, o, com de forma més usual i vergonyosament neutre s'acostuma a anomenar, el *creixement feudal*.

Evidentment, és força més senzill i agradable parlar de creixement econòmic, millores tècniques, racionalització de l'agricultura, etc. Ara bé, cal ser conscients que bona part d'aquests constructes historiogràfics no fan res més que seguir un guió preestablert ja en els mateixos documents elaborats per escrivans eclesiàstics, amb l'únic objectiu, com deia abans, de mesurar la riquesa acumulada. Ben sovint, si no s'està a l'aguait, la lectura acrítica de la documentació medieval (em refereixo a les cartes de compravenda, donacions, etc.) porta a plantejar-se uns problemes que tenen la terrible virtut de desviar l'atenció sobre l'autèntica singularitat de l'ordre feudal.

Bona part de la historiografia no creu necessari explicar l'existència d'un poder aliè que s'immiscueixi en la gestió de la supervivència de la comunitat pagesa, l'aparició d'uns *drets de propietat* sobre les terres de conreu, l'ús de la moneda com a principal instrument de mesura en els intercanvis o, sense anar més lluny, la proliferació de documents escrits. Tot plegat sembla prou normal, per què qüestionar-s'ho?

L'anàlisi del vocabulari emprat per aquesta documentació, és a dir, dels constructes elaborats per tal de mesurar i gestionar l'acumulació de riquesa per part de l'estament feudal, és un pas previ i necessari a qualsevol plantejament historiogràfic més ambiciós que pretengui aportar una explicació global sobre la imposició de l'ordre feudal durant l'alta edat mitjana a Europa. És per això que aquest treball no s'immiscueix, de bones a primeres, en debats sobre el caràcter públic o privat del poder comtal o en l'existència o no d'una *coerció extraeconòmica* en les relacions socials de producció entre magnats feudals i pagesos. De forma més modesta, s'ocupa a cada capítol d'un d'aquests *instruments* del poder feudal: el mateix *castrum*, els alous, les franqueses, els marcs d'enquadrament i la *moneta*.

Així, en el primer capítol s'identifica els detentors del poder castral, sempre sota l'autoritat comtal, independentment dels intents de patrimonialització per part dels Amat-Claramunt. L'important no és tant si hi ha una patrimonialització (això que alguns en diuen privatització) de la vegueria o castllania, sinó la fidelitat que es manté al comte. D'altra banda, la castllania esdevé una font de rendes, on s'inclouen delmes, beneficis de l'aplicació de la justícia i, fins i tot, de l'explotació dels *montes*, quelcom que bandeja la idea d'un accés lliure als *recursos naturals* per part de la pagesia.

En resum, l'estructura jeràrquica del castell termenat terrassenc apareix des de l'inici dels anys quaranta del segle XI ben definida. En primer lloc, trobem els Amat-Claramunt com a detentors del càrrec vicarial, probablement fruit d'una infeudació que no s'ha conservat, però que es pot deduir per uns documents d'inici del segle XII. Bernat Amat de Claramunt patrimonialitzà certs drets, com l'exercici de la justícia o com les albergues, retornades al casal comtal a partir del 1065. El fet que no coneguem els termes en què inicialment es produí la infeudació per part del casal comtal, però, no permet discernir el grau d'autonomia amb què actuaren Bernat Amat i, després, el seu fill Deusdèdit. En un nivell inferior, hi consta una altra família, la dels Sal·là, que exerceixen com a castllans, sota el *dominium* de l'anterior nissaga. Finalment, documentem altres càrrecs, com el sotsveguer i el saig. La fidelitat dels Claramunt fou compatible amb la patrimonialització de bona part de les suposades *institucions públiques* i, per tant, es mostra la poca capacitat explicativa de la dicotomia *públic-privat*, per tal d'entendre el procés de feudalització.

Al segon capítol, s'analitza l'*alodium*. Estandart de la pagesia lliure per a la historiografia catalana des dels anys setanta, la identificació detallada dels seus detentors i l'estudi sistemàtic del contingut històric d'aquest artifici jurídic venen a confirmar la proposta de Ramon Martí consistent en identificar *alodium* amb renda senyorial immune a la pressió fiscal del sobirà comtal. El petit pagès aloer, doncs, deixa pas al magnat que, sense cap control fiscal de l'autoritat, sotmet a renda als pagesos que hi treballen la terra. De fet, el mateix comte és el primer aloer i no dubta a vendre o donar el seu patrimoni (en teoria públic) quan més li convé, per tal d'afermar fidelitats. Identificant els detentors dels alocs s'obté el llistat de magnats que operen al *castrum Terracie*, és a dir, es permet personalitzar la imposició de l'ordre feudal, quelcom que ajuda a desfer la idea que el feudalisme és un *estadi evolutiu* més de les societats europees, la formació del qual s'explica per una lògica pròpia i ahistòrica que regeix aquesta *evolució*.

Pel que fa al segle X, a sis dels 96 documents l'alou és l'objecte de la transacció. Pel que fa al segle XI, el nombre d'alous documentats és de 72 sobre un total de 353 cartes (20%). Aquest lleuger augment en el percentatge al segle XI, comparat amb els casos estudiats per R. Martí als comtats septentrionals, indica que l'equivalència entre alou i domini senyorial es pot allargar a Terrassa durant tot el segle. És a dir, el *règim alodial* es manifesta més clarament al segle XI que al segle X. El fet que els magnats locals i els monestirs presents al terme terrassenc es mantinguin fidels al comte, provocat per la concessió de franqueses del 1025, va suposar que el règim feudal –jurídicament parlant– es documentés més tard arreu on la concessió s'aplicà de manera efectiva.

Com deia, és gràcies a l'estudi de les mencions d'alous que es poden identificar les nissagues de magnats que actuaren al terme terrassenc: els Amat, branca bastarda del primer senescal; els Bonuç, vinculats a la senyoria del castell de Pera; els Queruç, els Domnuç i, com no, els castlans Sal·là. Es pot posar com a exemple per reflectir la magnitud dels alous que aquests magnats posseïen, el que Udalguer Bonuç donà al seu *nepos* Guillem Bernat, venut per 54 unces d'or amb posterioritat als senyors de Polinyà, compostat per: “terris scilicet cum vineis, trileis, casas et curtes, turrem et castellario, [...], ortis, ortalibus, arboribus fructuosis scilicet et infructuosis, silvis, garriciis, pratis, pascuis, fontes, mulnarios [...] nostrum proprium francum”. Els aloers, per tant, conformaven, juntament amb els senyors del *castrum*, el conjunt de detentors del poder. Aquest cop, però, es tracta d'un poder despullat de qualsevol justificació *funcionarial*, com el derivat de la detenció del *castrum*. Aquest poder apareix en la seva forma primigènia, és a dir, la imposició de renda mitjançant el control del treball pagès sota el marc jurídic alodial.

Quelcom semblant succeeix amb les franqueses. Per primer cop –que jo sàpiga– s'ha realitzat un estudi sistemàtic d'un bloc homogeni de documentació on apareix un nombre significatiu de franqueses, 142 d'un total de 453 documents, atribuïbles a un marc administratiu coherent com és el d'un *castrum*. Contràriament a l'explicació del privilegi del 1025 que fins ara s'ha donat (un pacte entre defensors de l'ordre públic, entre governant i súbdits), en realitat, es tracta d'un pacte entre comte i magnats, mitjançant el qual es respecta la immunitat dels dominis dels darrers a canvi de llur fidelitat envers el comte. A més, aquest privilegi ofereix el marc legal per a una situació que, *de facto*, ja es venia produint: l'alienació dels dominis comtals per part d'aquests magnats. Paral·lelament a aquesta alienació de franqueses (112 dels 249 documents

conservats entre 1025 i 1100 s'hi refereixen, 79 dels quals, un 70%, es poden datar entre 1025 i 1050), s'observa un canvi profund en la distribució del parcel·lari, en especial, les vinyes, dirigit pels interessos d'aquests magnats. El privilegi suposa, per tant, la sanció legal de la imposició de la renda feudal i el cop de gràcia a les llibertats pageses, no tant de tipus jurídic (quelcom amb ben poc contingut històric, d'altra banda) com, força més fonamentals, a l'hora de decidir sobre la gestió de la seva producció i, en conseqüència, reproducció.

Al quart capítol he tractat els marcs d'enquadrament pagès detectables a la documentació. Certament, sense la participació de l'arqueologia (en especial l'arqueologia d'extensió), aquesta aproximació a les zones de residència queda força coixa. A més, tampoc no es pot comprovar si hi ha cap equivalència entre el tipus d'unitat jurídica o fins i tot jurisdiccional (*alodium, parrochia, mansus*) i el tipus d'unitat geogràfica (*villa, barrio, locus*) que hi són documentats. L'estudi, però, revela una més que efectiva identificació entre bona part dels alous i els masos, aquests últims ben escassos a la documentació tractada però que hi abundaran en els dos segles posteriors. També sembla evident que les *villae*, ja al segle X, han perdut qualsevol contingut de tipus jurisdiccional i es tracta, tan sols, d'uns referents geogràfics, dels quals, però, no podem assegurar que equivalguin a poblament concentrat tal i com ben sovint se suposa. Pel que fa a les parròquies, és a mitjan segle XI que es consolida una xarxa parroquial formada per cinc d'elles. Cal destacar que algunes de les sagreres documentades són controlades per magnats laics (Sant Miquel de Toudell o Sorbet, per exemple).

L'últim instrument del poder feudal que he analitzat és la moneda. En concret m'he ocupat de cinc aspectes: les diferents unitats monetàries emprades; el càlcul del nivell de les transaccions; els mitjans de pagament; i, finalment, l'aparició de la *moneta barchinone* que tan profusament trobem documentada a la segona meitat del segle XI.

Pel que fa a les diferents unitats monetàries, cal dir que al segle X hi ha un predomini gairebé total del sou, mentre que hem d'esperar als anys noranta per trobar les primeres mencions de mancúsos. El segle XI, en canvi, viurà el domini absolut del mancús, tant pel nombre de transaccions realitzades com, sobretot, pel valor global dels mancúsos respecte al total de les transaccions, a excepció de l'última dècada. L'origen d'aquest or no és altre que al-Andalus. La major part dels mancúsos andalusins són ceptins i, en segon terme, iafarins. Tots, però, desapareixen de la documentació a la dècada dels quaranta, en iniciar-se la circulació de l'or de Barcelona.

Respecte del nivell de les transaccions, he optat per relacionar-lo més amb el tipus de bé transaccionat (alous, franqueses i béns propis) que no pas amb el seu valor per dècades, un exercici ben poc il·lustratiu com he pogut comprovar. Així, si al segle X el global de les transaccions s'eleva a 899 sous, al segle XI és de 11.146. Creixement econòmic i desvetllament del mercat com s'insisteix amb tanta assiduitat actualment? Més aviat, aquest creixement cal entendre'l com l'augment de la captura de treball pagès per part dels magnats, que es reflecteix en el conjunt de compravendes i empenyoraments, instruments de gestió d'aquesta captura. No es poden, per tant, proposar contextos d'inflacions i deflacions basant-se en l'evolució dels *pretia*, ja que aquests no responen a una lògica de mercat, com recentment ha deixat ben clar Félix Retamero. El nivell de les transaccions sí que, en canvi, pot informar de la naturalesa de domini senyorial dels alous, per exemple, quan es compara amb la resta de béns (7.301 sous amb tan sols 24 documents).

Quant als mitjans de pagament, cal destacar la importància de la moneda d'or, la qual, al segle XI, equival al 88% del valor total dels intercanvis. Fetes les equivalències corresponents, el nombre de mancuses a les transaccions (compravendes i empenyoraments) s'eleva a 1.474 dels de set l'unça i a 1.635 als testaments. La xifra total és de 3.109 mancuses, els quals, evidentment, respondrien a un nombre molt menor de peces reals, tot i que, majoritàriament, els mancuses documentats es refereixen a peces de moneda. Ara bé, aquestes peces eren intercanviades i atresorades com una mercaderia més per un petit grup de feudals (una trentena si fa no fa), quelcom que corrobora el baix nombre de peces reals.

El predomini del mancús tan sols desapareix als anys noranta, quan es detecten clars problemes de proveïment de peces d'or, ja que no es fan servir a cap de les quinze compravendes documentades. De nou, però, s'evidencia com la circulació de la moneda (de les peces de moneda) poc té a veure, en aquesta època, amb *necessitats comercials* o *creixements econòmics*. Magnats com Berenguer Sal·là satisfan en equivalent pagaments valorats en fins a sis unces. La fi dels pagaments sistemàtics de pàries i els repetits fracassos de la presa de Tortosa (1092, 1095 i 1097), en canvi, sí que tenen una relació més directa amb la manca de moneda d'or. L'important és la capacitat d'establir les equivalències entre els béns transaccionats per part dels feudals i no tant la presència física de les peces de moneda.

L'or circulava per les mans dels magnats, almenys, en una proporció no inferior al 95%. Així, tan sols 14 dels 1.635 mancuses llegats en testament podrien haver-ho estat

fet per pagesos (un 1%); gairebé el 90% de l'or documentat en la compra de béns propis i en els empenyoraments també circula entre magnats, els quals podem identificar per llur càrrec o per la pertinença a famílies de senyors aloers; el nombre de mancuses pagats pels alous és de 961, etc... El mancús d'or era l'instrument dinerari privilegiat dels magnats terrassencs i, per tant, no es pot continuar mantenint que el seu ús estigués força estès per totes les capes de la població.

Al segle XI, a més, també cal destacar el progressiu establiment de noves unitats de compte per a espècies vegetals a l'hora de satisfer les transaccions. Gairebé inexistent al segle X, del 1021 al 1050 es detecta el major percentatge de pagaments saldats en equivalent, conjuntament amb els anys noranta, tant si són valorats en moneda com en unitats de compte per a espècies vegetals. Lluny de reflectir una manca en el numerari degut a l'increment dels intercanvis, com s'ha vingut interpretant, crec que aquest augment es deu a la capacitat dels magnats per imposar noves mesures i equivalències fixes que afecten als diferents productes conreats, capacitat que ha d'anar lligada al control dels mercats i que tant pot abarcar el límit jurisdiccional del *castrum* com el límit d'un domini senyorial.

Els pagaments en espècie s'aniran fent cada cop més complexos a mesura que el control i la disciplina dels intercanvis per part dels magnats siguin més estrictes. Aquestes mesures i equivalències pressuposen, com deia, el control dels mercats, tot i que el poder feudal sobrepassa de lluny els seus límits. De fet, per al context dels comtats catalans, durant el període 1015-1040 coincideix un clar augment en el pagament en espècies, detectat per Bonnassie, amb l'aparició de set dels dotze mercats documentats al segle XI per Vilà i Valentí.

Aquestes mesures i equivalències, recordem-ho, estan destinades a gestionar l'accés al treball pagès per part dels magnats. Les conseqüències no es fan esperar i a la segona meitat del segle XI comptem amb les primeres vendes documentades que es realitzen *propter necessitatem famis*. De fet, *lo primer mal any* per a les comunitats pageses terrassenques, i fins i tot algun magnat, es pot situar ben abans del segle XIV en un primerenc 1093. El *creixement feudal*, com veiem, creava ja les seves primeres víctimes.

A partir del 1042, serà la *moneta barchinone* l'única emprada al terme de Terrassa fins a la fi de la seva encunyació (1076). Era d'esperar que en un *castrum* controlat per senyors fidels al comte, aquest no tingués problemes en imposar la seva *moneta* com a instrument privilegiat en els intercanvis. De fet, per als mancuses

barcelonins cal comptar també amb el marge fiduciari que el casal comtal n'extreia de les progressives reduccions de metall, ja que, al contrari que els mancosos andalusins, l'or del qual era valorat pel seu pes, el mancús de Barcelona no és pesat mai pels magnats terrassencs. Tanmateix, aquests magnats trobaven formes alternatives per reduir el possible guany fiduciari per part del comte, ja bé fos establint els pagaments en unces, de les quals observem un augment important a partir dels anys cinquanta, o bé fixant ben clarament quin era el valor del mancús barceloní amb què s'havia de satisfer el pagament. Així doncs, fins i tot en un *castrum* fidel al comte, no podem parlar encara de l'ús d'una moneda d'or feudal de tipus fiscal.

* * *

En conclusió, podem dir que alous, franqueses, marcs d'enquadrament pagès i *moneta* esdevenen els instruments fonamentals a través dels quals es gestiona la imposició de la renda feudal al *castrum Terracie*. Es produeix una feudalització sense feus ni serfs, la qual no pot ser ja interpretada com la privatització per part d'uns magnats revoltats de les prerrogatives i drets del suposat poder públic comtal, en allò que seria una simple substitució dels detentors *legítims* del poder. Més aviat, cal entendre la feudalització de la societat terrassenca com el fruit de la renovada immunitat fiscal que comporta el règim alodial des del 1025 conjuntament amb la paral·lela subversió dels processos de treball produïda per la imposició de la renda –la qual resta per ser estudiada en profunditat. Precisament, és aquesta darrera la que marca la diferència més rellevant del nou poder feudal i, al cap i la fi, fa intel·ligible el contingut històric dels instruments de poder aquí analitzats.